

ΑΡΧΑΙΑ
ΕΛΛΗΝΙΚΗ
ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ

33

Ο Αριστοτέλης

ΘΥΡΑ 33: Ο ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ

Ο Αριστοτέλης γεννήθηκε στα Στάγिरα της Χαλκιδικής το 384, δηλ. 15 χρόνια ύστερα από το θάνατο του Σωκράτη και 3 χρόνια ύστερα από την ίδρυση της Ακαδημίας του Πλάτωνα. Ο πατέρας του, ο Νικόμαχος, ήταν γιατρός και φίλος του Αμύντα του 2ου, βασιλιά της Μακεδονίας. Το 367 ο Αριστοτέλης ήλθε στην Αθήνα και μπήκε στην Ακαδημία. Ήταν τότε 17 χρόνων, η Ακαδημία είχε κιόλας 20 χρόνια ζωή και ο ιδρυτής της ήταν 60 χρόνων. Ο Αριστοτέλης πέρασε μέσα σ' αυτό τον κύκλο τα 20 καλύτερα χρόνια της ζωής του, κι έφυγε μόνο ύστερα από τον θάνατο του Δασκάλου του.

Τότε δέχθηκε την πρόσκληση του Ερμεία, ήγεμόνα του Αταρνέα και της Άσσο, στην περιοχή της Τρωάδας. Ο Ερμείας ήταν και μέλος της Ακαδημίας για ένα διάστημα. Στην Άσσο ο Αριστοτέλης έμεινε 3 χρόνια (347 - 344) και ήταν η κεντρική μορφή ανάμεσα σε έναν κύκλο από Ακαδημαϊκούς. Εκεί έκανε και τις πρώτες παραδόσεις του. Ύστερα εγκαταστάθηκε στη Μυτιλήνη της Λέσβου και πήρε γυναίκα του την Πυθιάδα άνιψιά του Έρμεία. Ακολούθησε μια πρόσκληση του Φιλίππου της Μακεδονίας για μια θέση δασκάλου του Αλεξάνδρου, που τότε (343) ήταν 13 χρόνων. Στη θέση αυτή έμεινε έως το 340. Το 335 κατεβαίνει πια στην Αθήνα και ιδρύει μια δική του σχολή, στο γυμνάσιο «Λύκειον», που την ονόμασε Περίπατο. Για 13 ολόκληρα χρόνια, δηλ. έως το 322, που πέθανε, ήταν ο άρχηγός της σχολής, που η ακτινοβολία της ξεπέρασε όλες τις άλλες. Τα 13 αυτά τελευταία χρόνια της ζωής του Αριστοτέλη αποτελούν την πιο μεγάλη και την πιο γόνιμη περίοδο για τον στοχαστή και τον ερευνητή.

Τα έργα του Αριστοτέλη, που επειδή είναι πάρα πολλά, δεν μπορούμε να τα αναφέρουμε σ' αυτή τη θέση ένα προς ένα, τα χωρίζουμε σε 5 ομάδες: λογικά, μεταφυσικά, φυσικά, ηθικά και πολιτικά. Λίγα λόγια επίσης θα πούμε σ' αυτή τη θέση για τη μέθοδο της Φιλοσοφίας, που θέσπισε ο Αριστοτέλης στα ώριμα χρόνια του και που είναι χαρακτηριστικά διαφορετική από εκείνη του Πλάτωνα.

Από τη μια είναι διαλεκτική, στην υψηλή της έννοια, γιατί επιδιώκει να αναλύσει σωστά τις έννοιες, κι από την άλλη είναι ολοφάνερα εμπειρική, γιατί επιδιώκει με την παρατήρηση να δημιουργήσει μια πλατειά βάση για το οικοδόμημα της φιλοσοφίας. Ταυτόχρονα, ολόκληρη η σκέψη του Αριστοτέλη είναι προσανατολισμένη ιστορικά. Έχει καταλάβει, δηλ., και μάλιστα πρώτος αυτός, ότι ολόκληρη η ανθρώπινη γνώση, επομένως και η φιλοσοφία, έχει μπροστά και πίσω της μιαν εξέλιξη και ότι κι ο ίδιος βρίσκεται στη μέση αυτής της εξελικτικής γραμμής.

Γ' αυτό, μέσα στους προβληματισμούς του, συνυπολογίζει και τις απόψεις των προδρόμων του και τις επεξεργάζεται με κριτική ευθύνη, ώστε η διδασκαλία του

να είναι μια συνέχεια των προβλημάτων και μια απάντηση στις σχετικές απορίες. Με αυτό τον τρόπο ο Αριστοτέλης έγινε και ο πατέρας της Ιστορίας των επιστημών.

Το έργο και οι Ιδέες του Αριστοτέλη

1. Η Λογική. Η Λογική είναι αληθινά ένα προσωπικό δημιούργημα κι ένα επικό κατόρθωμα του Σταγίριτη. Πρώτος αυτός είδε τα όρια που χωρίζουν την Ψυχολογία από τη Λογική, το γεγονός της σκέψευς από το περιεχόμενό της. Για τον Αριστοτέλη, η Λογική δεν είναι κλάδος της φιλοσοφίας, αλλά προεπιστήμη, δηλ. είναι προπαιδευτική γνώση των μορφών του στοχασμού και των νόμων του, είναι το όργανο της φιλοσοφίας. Η αριστοτελική Λογική έχει έναν τυπολογικό, μεθοδολογικό και οντολογικό χαρακτήρα.

Από αυστηρά λογική άποψη, η έννοια είναι το υποκειμενικό αντίκρουσμα της αληθινής ουσίας ενός πράγματος. Αυτό το πράγμα μόνο μέσα στην έννοια το καταλαβαίνουμε. Ο Αριστοτέλης ξεχωρίζει ακόμη την έννοια της ιδιότητας από την έννοια της υποστάσεως και την έννοια του γένους από την έννοια του είδους. Αλλά μεγαλύτερη σημασία έχει η διδασκαλία του για την κρίση. Σωστή κρίση είναι, εκείνη, που κατά τη μορφή της είναι μια πρόταση, με υποκείμενο και κατηγορημα, που συνδέει ή χωρίζει τις έννοιες με έναν τρόπο που αντιστοιχεί στην αντικειμενική πραγματικότητα. Σφαιερή κρίση πάλι είναι εκείνη, που συνδέει ή χωρίζει τις έννοιες με έναν τρόπο που προσβάλλει την αντικειμενική πραγματικότητα. Η κρίση στη βασική μορφή της είναι κατηγορική, αποδεικτική.

Η αθάνατη δημιουργία του Αριστοτέλη, στον τομέα της Λογικής, είναι η θεωρία του για τον συλλογισμό, η συλλογιστική του, Όπως την αναπτύσσει στα Αναλυτικά πρότερα και η θεωρία του για την επιστημονική απόδειξη, όπως την αναπτύσσει στα Α ν α λ υ τ ι κ ά ύστερα.

Συμπέρασμα είναι, για τον Αριστοτέλη, η πρόταση που προκύπτει από ορισμένες άλλες δεδομένες προτάσεις σαν κάτι νέο, δεδομένο και υποχρεωτικό για τη νόηση, χωρίς αυτό το νέο να χρειάζεται καινούργια θεμελίωση. Με οξυδέρκεια ξεχωρίζει επίσης ο Αριστοτέλης το συνηθισμένο συμπέρασμα από την επιστημονική απόδειξη. Η επιστημονική απόδειξη είναι ένα συμπέρασμα που βγαίνει από προηγούμενες αναγκαίες προτάσεις. Ο Αριστοτέλης διακρίνει μίαν αποδεικτική, μια διαλεκτική και μίαν εριστική διαδικασία για την απόδειξη. Για την καθαρή επιστήμη μόνο η πρώτη έχει σημασία. Επειδή όμως η υπόθεση για μίαν απόδειξη δεν μπορεί να αποδειχθή και από την πλευρά της, και, πάρα πέρα, η υπόθεση για την πρώτη υπόθεση και συνέχεια ως το άπειρο δεν μπορούν να αποδειχθούν καθαυτές όλες οι υποθέσεις, γι' αυτό αναγκαστικά η γνώση μας, δηλ. η αποδεικτική διαδικασία, σταματάει, στο τέλος, σε ορισμένα αξιώματα, που καθαυτά είναι αναπόδεικτα, είναι όμως ολοφάνερα και πιο σίγουρα από την έμμεση γνώση.

Τα ανώτατα αυτά αξιώματα, αντίθετα απ' ό,τι γίνεται με την έμμεση γνώση, τα καταλαβαίνει ο ανθρώπινος νους με μίαν άμεση, δηλ. καθαρά ενορατική γνώση.

Τέτοια αξιώματα είναι η αντίφαση, ο αποκλεισμός του τρίτου κ.λπ. Οπωσδήποτε όμως, κάθε γνώση μας στηρίζεται στην αναγωγή των φαινομένων στα αίτια τους, στην αναγωγή του μερικού στο γενικό. Αλλά πριν από αυτή την παραγωγική διαδικασία πρέπει να γίνεται η επαγωγική, που κατοχυρώνει το γενικό με την πείρα από τις πολλές μερικές περιπτώσεις που προσφέρονται στις αισθήσεις μας. Εδώ έχει σημασία και το αναλογικό συμπέρασμα.

Έως σήμερα συζητούν ποια είναι η σημασία της θεωρίας του Αριστοτέλη για τις Κατηγορίες. Πώς έβλεπε δηλ. ο Αριστοτέλης τις 8 ή 10 Κατηγορίες του, την υπόσταση, την ποιότητα, τη σχέση κ.λπ.; Τις έβλεπε ως τις ανώτατες έννοιες γένους, που δεν μπορούν να γενικευθούν περισσότερο και που περιέχουν όλες τις άλλες; Ή τις έβλεπε ως μαρτυρίες για το Είναι και τις διάφορες μορφές του, με οντολογικό μεταφυσικό νόημα, δηλ. ως υποκειμενικά αντικρύσματα του Είναι, μέσα στην ανάλογη γλωσσική διατύπωση; Η δεύτερη εκδοχή φαίνεται πιο σωστή. Οπωσδήποτε, η θεωρία του Αριστοτέλη για τις Κατηγορίες είναι μια ομαλή μετάβαση στη Μεταφυσική του.

2. Η Μεταφυσική. Με την κριτική της πλατωνικής θεωρίας των Ιδεών βρισκόμαστε κιόλας στο κέντρο της Μεταφυσικής του Αριστοτέλη. Η Μεταφυσική, όπως εξηγεί ο Αριστοτέλης, είναι μια γνώση που αναφέρεται στο Όν. Αλλά τί είναι Όν; Πάνω σ' αυτό το απόλυτο ερώτημα ο Αριστοτέλης έρχεται σε οξύτατη αντίθεση με τον Πλάτωνα,

Την ουσία του Όντος την αναζητεί μόνο εκεί που υπάρχουν συγκεκριμένες και δεδομένες εμπειρικές πραγματικότητες. Το Όν, στο ιδιαίτερο νόημά του, δηλ. η ουσία, είναι αυτό που ούτε αποδίδεται σε ένα υποκείμενο ούτε περιέχεται μέσα σε αυτό. Με άλλα λόγια είναι αυτό που δεν γίνεται ποτέ κατηγορημα, αλλά μένει πάντα υποκείμενο. Μόνο κάτι τέτοιο μπορεί να είναι πραγματικά αυθυπόστατη ουσία. Αλλά ουσία με αυτό το πνεύμα είναι μόνο το αισθητό αντικείμενο. Έτσι, έχουμε μπροστά μας κιόλας τη ριζική διαφορά ανάμεσα στον μεγάλο ρεαλιστή και στον ιδρυτή της θεωρίας για τους δυο Κόσμους. Πού όμως βασίζεται το Είναι του καθενός πράγματος;

Ο Αριστοτέλης αναλύει τη λειτουργία του Γίνεσθαι, και φθάνει στο συμπέρασμα, ότι αυτό το Είναι, στην πρωταρχική του έννοια, έχει δυο συστατικά στοιχεία: την ύλη ως υποκείμενο και τη μορφή που το ορίζει. Μονό αυτός ακατάλυτος σύνδεσμος της ύλης και της μορφής δημιουργεί το Είναι, την πραγματική και αυθυπόστατη ουσία. Κανένα από αυτά τα δυο συστατικά στοιχεία δεν μπορεί να λείψει, χωρίς να καταλυθή το Είναι, η ουσία. Ποτέ δεν παρουσιάζονται χωρισμένα, όπως ποτέ δεν παρουσιάζεται ένα σώμα χωρίς ψυχή η μια ψυχή χωρίς σώμα. Έτσι το Είναι, η ουσία, το πραγματικό, για πρώτη ρία του ανθρώπινου πνεύματος, εξηγείται ως μια ως ένα σύνολο, που σχηματίζει μια μεταφυσική ενότητα κομματιάζεται μέσα στη νόηση, όχι όμως στην πραγματικότητα.

Δεν είναι δυνατό να φαντασθούμε ούτε ύλη χωρίς μορφή ούτε μορφή χωρίς ύλη. Και τα δυο πράγματα έχουν μίαν εσωτερική, υποστασιακή σχέση μεταξύ τους. Έτσι,

η ύλη, είναι τόσο αγέννητη όσο και η μορφή. Και τα δυο είναι αιώνια. Αυτό που γεννιέται, που γίνεται, δεν είναι ούτε ύλη ούτε η μορφή.

Τη γένεση, το γίνεσθαι, το δημιουργεί ο συγκεκριμένος σύνδεσμος ύλης και μορφής, τη στιγμή που σε μια μορφοποιημένη ύλη δίνει μια νέα μορφή. Το γίνεσθαι είναι η μετάβαση από μια δυνατότητα σε μια πραγματικότητα, από μια δύναμη σε μιαν ενέργεια. Τι δύναμη βρίσκεται στην ύλη, η ενέργεια βρίσκεται στη μορφή.

Η μετάβαση από τη δυνατότητα στην πραγματικότητα, η πραγματοποίηση της μορφής μέσα στην ύλη, σημαίνει μια κίνηση. Η κίνηση είναι αιώνια. Αιώνια είναι και η πρώτη αιτία για την κίνηση. Η πρώτη αιτία της κινήσεως πρέπει να είναι μια αρχή, που έχει ως ουσία της την καθαρή ενέργεια. Φυσικά αυτή η αρχή πρέπει να είναι ολότελα άυλη, απόλυτα καθαρή. Κι αυτή η αρχή, που δεν την πλησιάζει τίποτα το υλικό, είναι το απόλυτο πνεύμα, η θεότητα.

Αλλά πώς έρχεται η κίνηση μέσα από την πρώτη κινητική αιτία, μέσα από τη θεότητα που συναρπάζει όλα τα αισθητά πράγματα; Τι είναι αυτή η αιώνια ενέργεια της πρώτης κινητικής αρχής; Είναι η καθαρή νόηση του εαυτού της. Η θεότητα στοχάζεται τον εαυτό της. Ο νους καταλαβαίνει τον εαυτό του. Είναι η νόησις νοήσεως. Μόνο μέσα στο νου το υποκείμενο και το αντικείμενο της γνώσεως είναι ένα πράγμα. Ο θεός μόνο το θείο μπορεί να σκέπτεται, δηλ. μόνο τον εαυτό του. Η ουσία του, λοιπόν, είναι η απόλυτη ενέργεια του πνεύματος. Είναι η ενέργεια απόλυτα, και με αυτό τον τρόπο είναι και η ζωή, γιατί η ενέργεια του πνεύματος είναι ζωή.

Η αριστοτελική Μεταφυσική είναι μια σύνθεση από τη θεωρία του Πλάτωνα για τις ιδέες, τροποποιημένη στη βάση της, και από το εμπειρικό κοσμοείδωλο.

3.Η Φυσική. Με όλο που για τον Αριστοτέλη η ενότητα και η μοναδικότητα του Κόσμου έχει την πραγματική βάση της στην ενότητα της κινήσεως και της κινητικής αρχής, το κοσμοείδωλό του είναι ολοφάνερα δυαρχικό. Ο Κόσμος του είναι χωρισμένος σε δυο ζώνες. Εκείνη που είναι κάτω από τη σελήνη κι εκείνη που είναι πάνω από τη σελήνη, το βασίλειο της γής και το βασίλειο του ουρανού.

Ο χωρισμός αυτός δεν είναι μόνο τοπικός, είναι και ουσιαστικός. Επάνω το βασίλειο με την αιώνια τάξη, με την τέλεια κανονικότητα, όπως μάς δείχνουν η απaráλλακτη κίνηση και η αμετάβλητη κατασκευή του. Κάτω το βασίλειο της αδιάκοπης μεταβολής, της γεννήσεως και της φθοράς. Το βασίλειο του ουρανού δεν έχει ούτε καν τα ίδια συστατικά στοιχεία με το βασίλειο της γής. Αυτό είναι γεμάτο από μιαν ολότελα διαφορετική, αιώνια και θεϊκή ουσία, τον αιθέρα. Τον αιθέρα τον φαντάζεται γύρω από το βασίλειο του ουρανού, όπως φαντάζεται γύρω από το βασίλειο της γής τα τέσσερα στοιχεία του κόσμου, χώμα, νερό, αέρα, φωτιά, να ζώνουν το κέντρο του σε αλληπάλληλα στρώματα ως ομόκεντροι κύκλοι.

Οι πλανήτες, που, για τον Αριστοτέλη, σ' αυτούς ανήκουν και ο ήλιος και το φεγγάρι, είναι καμωμένοι επίσης από αιθέρα. Τα αστέρια είναι έμψυχα, λογικά, θεία όντα. Κι' ενώ ο Αναξαγόρας ήδη είχε εξηγήσει ότι τα άστρα είναι

πυρακτωμένες μάζες από μέταλλο, ο Αριστοτέλης, αιχμάλωτος της θεωρίας του για τον αιθέρα, υποστηρίζει ότι η θερμότητα του ήλιου οφείλεται στη γρήγορη κίνησή του, και όχι στην ουσία του.

Και ο Αριστοτέλης δέχεται τέσσερα στοιχεία, που τα ανάγει στις τέσσερις βασικές ποιότητες της αφής: ζεστό, κρύο, υγρό, ξερό. Αυτά τα τέσσερα στοιχεία η ποιότητες, που πραγματικά άποτελούν τις τέσσερις βασικές μορφές της ύλης, περνούν συνεχώς μια μεταστοιχείωση, δηλ. από το ένα γίνεται το άλλο, αλλάζουν ιδιότητες και μεταπηδούν από το ένα στοιχείο στο άλλο.

Εδώ ο Αριστοτέλης παρουσιάζεται ως εκπρόσωπος της ποιοτικής μεταβολής της ύλης. Τη μεταβολή μάλιστα την καταλαβαίνει όχι ως μηχανική αλλά ως χημική κρίση. Γενικά, μπορούμε να πούμε ότι η Φυσική του έχει δυναμικό χαρακτήρα.

Από τα ποικίλα κράματα των τεσσάρων στοιχείων προέρχονται τα διάφορα σώματα, η ανόργανη και η οργανική φύση, όπως ο ίδιος τις ξεχώρισε. Μεγάλη σημασία δίνει στην οργανική φύση. Η κλίμακα της δημιουργίας είναι: τα φυτά, τα ζώα και την κορυφή ο λογικός άνθρωπος.

Όποιος διαβάζει τα τρία μεγάλα συγγράμματα του Αριστοτέλη, το *Περί ζώων μορίων*, το *Περί ζώων γενέσεως* και το *Περί ζώων Ιστοριών*, νοιώθει ακατανίκητο θαυμασμό μπροστά στο συγκεντρωμένο τεράστιο υλικό από το βασίλειο των ζώων. Όλα τα ζώα, της ξηράς και της θάλασσας, από τα πιο μεγάλα ως τα πιο μικρά, γίνονται αντικείμενο της μελέτης του. Το ερευνητικό μάτι του βρίσκει πάνω σε κάθε πλάσμα της φύσεως κάτι θαυμάσιο. Όπως λέγει ο ίδιος, «μέσα στα έργα της φύσεως κυριαρχεί ο κανόνας. Όχι η τυφλή τύχη, αλλά το νόημα και ο σκοπός. Και ο τελικός σκοπός, που για χάρη του έγινε το κάθε πράγμα, αναφέρεται στο βασίλειο της ομορφιάς».

Πρώτος αυτός μπαίνει ως επιστήμων μέσα στο βασίλειο των ζώων, μελετάει τα φαινόμενα, τα αιτιολογεί και τα κατατάσσει. Ανάμεσα στα αναρίθμητα ζώα, με τη συγκριτική μέθοδό του, ανακαλύπτει ομοιότητες και διαφορές, απαρτίζει ομάδες, οικογένειες, τάξεις, συνομοταξίες. Ο Αριστοτέλης, φανερώνεται, πάνω στη μελέτη των ζώων, τέλειος συγκριτικός ανατόμος, φυσιολόγος, και εμβρυολόγος. Με την παρατήρηση του τρόπου ζωής, των έξεων και του ατομικού χαρακτήρα, που έχει κάθε είδος ζώου, ανοίγει τον δρόμο για μια ακόμα επιστήμη, που σήμερα τη λέμε Βιολογία. Αλλά και οι αρχές μιας Ψυχολογίας των ζώων σ' αυτόν ανήκουν, όπως του ανήκει και ο τίτλος του θεμελιωτή της Εντομολογίας.

Αν και ο Αριστοτέλης δεν παραβλέπει ορισμένες ομοιότητες που υπάρχουν ανάμεσα στο ζώο και στον άνθρωπο, οπωσδήποτε δίνει στον δεύτερο μια μοναδική θέση ανάμεσα σε όλα τα πλάσματα του οργανικού κόσμου. Τα σημεία που ξεχωρίζουν τον άνθρωπο από τα ζώα είναι: η όρθια στάση του σώματος και το σχετικό μ' αυτήν βάδισμα, η ματιά που κοιτάζει μακριά και ψηλά, η σκέψη, η κατασκευή του χεριού, που είναι το όργανο των οργάνων, η ιδιομορφία της γλώσσας, που με την ευκινήσια της επιτρέπει τον έναρθρο λόγο. Μόνο ο άνθρωπος μπορεί να ξέρη το καλό και το κακό το δίκαιο και το άδικο και τις άλλες απόλυτες διαφορές.

Και μόνο η κοινότητα αυτής της πνευματικής ιδιοκτησίας κάνει δυνατή την ύπαρξη της Οικογένειας και του Κράτους. Ο άνθρωπος είναι ζώον πολιτικόν. Μόνο ο άνθρωπος έχει την έννοια του χρόνου μόνο αυτός μπορεί να θυμάται τον εαυτό του, μόνο αυτός μπορεί να συλλογίζεται και να διαλέγη, ανάμεσα σε πολλές δυνατότητες, ένα δικό του τρόπο για να ενεργήσει. Τον άνθρωπο τον χαρακτηρίζει ακόμη και ο χτύπος της καρδιάς από ψυχικές και πνευματικές αφορμές. Όλα αυτά δικαιολογούν αρκετά, για τον Αριστοτέλη, τη μοναδική θέση του ανθρώπου πάνω στον Κόσμο.

4. Η Ψυχολογία. Η ψυχολογική έρευνα του Αριστοτέλη απλώνεται σε ολόκληρο το βασίλειο της οργανικής φύσεως, και το μέτρο της το δίνει η τελεολογική άποψη. Η Ψυχή είναι όχι μόνο η κινητική αιτία αλλά και η μορφοποιητική αρχή, το είδος του σώματος και η σκοπιμότητα του. Σύμφωνα με τον αριστοτελικό ορισμό, η ψυχή είναι «ο πρωταρχικός αυτοσκοπός ενός οργανικού σώματος, που έχει από μέσα του δική του ζωή» (Ψυχή εστιν εντελέχεια η πρώτη σώματος φυσικού δυνάμει ζωήν έχοντος). Το σώμα στο σύνολό του, με όλα τα όργανά του, δεν είναι τίποτα άλλο παρά το όργανο της ψυχής. Με αυτή την τελεολογική θεώρηση φαίνεται να έχει ξεπερασθή και η ανθρωπολογική δυαρχία του Πλάτωνα.

Ο Αριστοτέλης αναγνωρίζει τρεις διαφορετικούς τύπους ψυχής, με ολότελα διαφορετικές δυνάμεις στον καθένα. Ο πρώτος τύπος είναι η θρεπτική ψυχή, ο δεύτερος είναι η αισθητική ψυχή και ο τρίτος είναι ο νοῦς. Η θρεπτική ψυχή είναι ο κατώτερος τύπος ψυχής. Είναι η ψυχή που έχουν τα φυτά. Η ενέργειά της εκδηλώνεται με τη θρέψη, την αύξηση, την αναπαραγωγή και τον μαρασμό. Ο αμέσως επόμενος τύπος είναι τα ζώα. Αυτή έχει, εκτός από τις δυνάμεις της θρεπτικής ψυχής, και ξερικές άλλες ακόμα, δηλ. την κίνηση μέσα στον χώρο, την αίσθηση τη φαντασία και την επιθυμία. Ο ανώτερος τύπος της ψυχής είναι ο νους. Αυτός μόνο στον άνθρωπο είναι δοσμένος. Η ενέργειά του είναι αποκλειστικά η καθαρή σκέψη. Όταν χωρισθή από το σώμα, μένει ένας αφηρημένος λόγος

Ο Αριστοτέλης μελέτησε πολύ προσεχτικά και πολύ αποτελεσματικά την αίσθηση. Πρώτα-πρώτα την αναγνωρίζει ως ψυχοφυσική λειτουργία. Η λειτουργία αυτή συντελείται με μίαν αλλοίωση μέσα στο αισθητήριο όργανο, δηλ. με μια μετάβαση από τη δυνατότητα του οργάνου στην πραγματικότητα. Τη μετάβαση την προκαλεί το εξωτερικό αντικείμενο, που αντιστοιχεί στην αρμοδιότητα του αισθητηρίου οργάνου. Με αυτό τον τρόπο η αντικειμενική πραγματικότητα αναπαράγεται υποκειμενικά αλλά και με πιστότητα μέσα στο όργανο. Η αλλοίωση, που το εξωτερικό αντικείμενο προκάλεσε πάνω στο αισθητήριο όργανο, είναι μια κίνηση που ξεκινά από το αντικείμενο και χρειάζεται τη μεσολάβηση ενός μέσου, όπως είναι ο αέρας ή το νερό. Πέρα όμως από τις μεμονωμένες αισθήσεις, έχουμε και μίαν αίσθηση ανώτερη, με γενικότερη δύναμη. Είναι η κοινή αίσθηση, που η ενέργειά της δεν είναι πια παθητική, αλλά ενεργητική, μάλιστα κριτική, δηλ. διανοητική, και όργανό της έχει την καρδιά, το κεντρικό όργανο του κάθε ζώου.

Με τις πολλές φορές που δέχεται μέσα της η αίσθηση το κάθε πράγμα δημιουργείται η φαντασία. Κι επειδή οι εικόνες διατηρούνται στη φαντασία, όταν το πράγμα έχει χαθή, δημιουργείται η μνήμη. Και οι δυο αυτές δυνάμεις της ψυχής

η φαντασία και η μνήμη, ανήκουν και στα ζώα. Μόνο η συνειδητή ανάμνηση ανήκει αποκλειστικά στον άνθρωπο. Οι λειτουργίες της αισθήσεως και της φαντασίας είναι ακόμη δεμένες με τα ευχάριστα η δυσάρεστα αισθήματα. Και από αυτό το γεγονός σχηματίζεται το επιθυμητικό μέρος της ψυχής. Το βουλευτικό πάλι, για τον Αριστοτέλη, είναι μια ολότελα ξεχωριστή δύναμη, ανεξάρτητη από το λογικό.

Είπαμε στην αρχή ότι ο Αριστοτέλης φαίνεται να ξεπερνά την ανθρωπολογική δυαρχία του Πλάτωνα. Κι όμως, και ο ίδιος τελικά υποκύπτει σ' αυτήν. Ο φυσικός και ο μεταφυσικός Αριστοτέλης δεν βρίσκονται σε αρμονική σχέση με τον ψυχολόγο Αριστοτέλη.

5.Η Πολιτική Φιλοσοφία. Ο άνθρωπος έχει μέσα στη φύση του τη δύναμη να δημιουργή Κράτος, είναι φύσει πολιτικόν ζώον. Αυτό σημαίνει ότι ο άνθρωπος μόνο μέσα στο Κράτος μπορεί να βρή τον αληθινό προορισμό του. Αλλά τί είναι Κράτος; Είναι ένα σύνθετο σχήμα με συστατικά στοιχεία του τους πολίτες.

Πολίτης πάλι είναι αυτός, που, ως ισότιμο μέλος, μπορεί να παίρνει μέρος στη διακυβέρνηση και στην απονομή δικαιοσύνης. Κι όμως, αυτά δεν είναι αρκετά για να μας φανερώσουν την αληθινή ουσία του Κράτους. Μια οποιαδήποτε ομάδα ανθρώπων, που συμβιώνουν, δεν αποτελεί Κράτος. Γιατί, αν το Κράτος γεννήθηκε από την ανάγκη να εξασφαλίσει στον καθένα τις απαραίτητες προϋποθέσεις για τη ζωή του (όπως έχει αποφασισθεί με κοινή συγκατάθεση), ο σκοπός αυτός δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί, παρά μόνο με μια ζωή πάνω σε μιαν ηθική βάση. Γιατί και ολόκληρη η αξία του ανθρώπου, ως μέλους της κοινότητας, στηρίζεται στο δίκαιο και στην ηθικότητα.

Κι από εδώ προκύπτει και η αυτάρκεια, δηλ. η δυνατότητα του Κράτους να δημιουργή μόνο του, με δικές του δυνάμεις, τους όρους της ζωής για τους πολίτες του, πράγμα που αποτελεί βασικό γνώρισμα για την ουσία του Κράτους. Αυτή η αυτάρκεια περιέχει μέσα της και υλικά και πνευματικά στοιχεία. Γιατί δεν στηρίζεται μόνο στα μέσα διατροφής του πληθυσμού, στις επιχειρήσεις, στα όπλα και στα χρήματα αλλά και στην κοινή λατρεία του θείου και σε μιαν αποφασιστική προσήλωση σε ό,τι είναι απαραίτητο και δίκαιο για τους πολίτες (που είναι ελεύθεροι και ισότιμοι μεταξύ τους), δηλ. σε μια κυβερνητική και σε μια δικαστική εξουσία. Μόνο στην παρουσία όλων αυτών των ιδιαιτέρων στοιχείων στηρίζεται η αυτάρκεια του Κράτους.

Ως εδώ η πολιτική σκέψη του Αριστοτέλη παρουσιάζει στενή συγγένεια με τα διδάγματα του Πλάτωνα. Από εδώ όμως αρχίζει η μεγάλη διαφορά ανάμεσα στον μεγάλο ιδεοκράτη και στον μεγάλο εμπειρικό και ρεαλιστή. Ο δεύτερος δεν αναγνωρίζει μέσα στη δική του Πολιτεία ούτε Ιδέες μεταφυσικές ούτε κοινωνική τάξη από φιλοσόφους. Και πρώτα η κοινωνική άποψη της πολιτικής φιλοσοφίας του Αριστοτέλη: στον πληθυσμό του Κράτους ανήκουν ελεύθεροι και δούλοι. Υπάρχουν άνθρωποι γεννημένοι από τη φύση ελεύθεροι και άνθρωποι γεννημένοι δούλοι. Πολίτες του Κράτους είναι μόνο οι ελεύθεροι. Αυτοί διαιρούνται σε τρεις κοινωνικές τάξεις: φτωχούς, πλουσίους και μεσαίους. Από τη σχέση που έχουν μεταξύ τους οι

φτωχοί και οι πλούσιοι εξαρτάται η μορφή που θα έχει το Πολίτευμα. Από οικονομική άποψη, ο Αριστοτέλης χωρίζει τους πολίτες του Κράτους, σε τρεις βασικές κατηγορίες: γεωργούς, τεχνίτες και έμπορους. Και πιστεύει σχετικά ότι, για να πετύχη ο πολίτης στην προσπάθειά του για το κοινό καλό, αν ενδιαφέρεται για την πολιτική, πρέπει να μην έχει επαγγελματικές απασχολήσεις.

Από την άποψη του Κράτους, νομίζει ότι συμφέρει καλύτερα, η κυβέρνηση και οι ένοπλες δυνάμεις να βρίσκονται στα ίδια χέρια. Πολλοί είναι οι λόγοι που τον κάνουν επίσης να πιστεύη, ότι πρέπει όλοι οι πολίτες, με τον ίδιο τρόπο, να παίρνουν μέρος στη διακυβέρνηση. Έργο των ενόπλων δυνάμεων θεωρεί την απόκρουση των εξωτερικών εχθρών και την καταστολή των εσωτερικών αναστατώσεων.

Αν όμως τελικός σκοπός του Κράτους είναι η ευτυχία των πολλών τότε προκύπτει το ερώτημα: από ποιο δρόμο πετυχαίνουμε αυτόν τον σκοπό; Για τον Αριστοτέλη, υπάρχουν δυο δρόμοι: το πολίτευμα και η αγωγή.

Το πολίτευμα είναι ο καταστατικός χάρτης του Κράτους αναφορικά με τους βασικούς παράγοντες του και με τις αρμοδιότητές τους. Το γεγονός ότι υπάρχουν πολλά είδη πολιτευμάτων οφείλεται στο ότι κάθε Κράτος αποτελείται από διαφορετικά στοιχεία και κυρίως, γιατί έχει τις δυο βασικές κατηγορίες πολιτών. Πλούσιους και φτωχούς. Οι πρώτοι συνήθως είναι λίγοι, οι δεύτεροι πολλοί. Η μορφή λοιπόν του πολιτεύματος εξαρτάται από το σε ποιά χέρια βρίσκεται συγκεντρωμένη η δύναμη ή από το πώς είναι μοιρασμένη.

Στην πραγματικότητα υπάρχουν μόνο δυο, βασικά διαφορετικές, κατηγορίες πολιτευμάτων. Στα πολιτεύματα της πρώτης κατηγορίας το μέτρο το δίνει το κοινό καλό. Στα πολιτεύματα της δεύτερης το μετρο το δίνει το συμφέρον του άρχοντα. Μόνο τα πρώτα είναι σύμφωνα με τη δικαιοσύνη. Τα άλλα εκφράζουν την παρέκκλιση από αυτήν. Η φύση τους είναι δεσποτική. Αλλά το Κράτος είναι μια κοινότητα από ελεύθερους ανθρώπους.

Το δίκαιο πολίτευμα μπορεί να έχει τρεις μορφές: της Βασιλείας, της Αριστοκρατίας και της Δημοκρατίας. Η πρώτη μορφή είναι, όταν ολόκληρη τη δύναμη του Κράτους την έχει στα χέρια του ένας. Η δεύτερη, όταν την έχουν στα χέρια τους λίγοι. Η τρίτη, όταν την έχουν οι πιο πολλοί. Για τις τρεις αυτές μορφές πολιτεύματος υπάρχουν και ισάριθμες εκτροπές: της Βασιλείας εκτροπή είναι η Τυραννίδα, της Αριστοκρατίας είναι η Ολιγαρχία και της Δημοκρατίας είναι η Οχλοκρατία.

Ο Αριστοτέλης εξετάζει την καταγωγή και την ουσία της κάθε μορφής και της κάθε εκτροπής από αυτά τα πολιτεύματα και δείχνει ακόμη τις διάφορες ποικιλίες αυτών των μορφών, που μπορούν να δημιουργηθούν ανάλογα με τις δυνατότητες για διάφορους συνδυασμούς των συντελεστών της δυνάμεως μέσα σε ένα Κράτος. Στη θεωρία του για τη Βασιλεία και την Αριστοκρατία, ταυτίζει αυτές τις δυο μορφές Πολιτεύματος με την ιδανική μορφή, γιατί βρίσκει ότι σ' αυτές πραγματοποιείται γνήσια η αρετή, πράγμα που είναι δύσκολο για τη Δημοκρατία, επειδή σ' αυτή η δύναμη είναι στα χέρια των πολλών. Κι όμως, η Δημοκρατία κερδίζει την προσωπική συμπάθεια του ρεαλιστή Αριστοτέλη. Η Δημοκρατία, γι' αυτόν, είναι ένα κράμα από

ολιγαρχικά και δημοκρατικά στοιχεία. Είναι μια ισορροπία ανάμεσα στην εξουσία των πλουσίων και των φτωχών.

Από τις μετριοπαθείς μορφές Πολιτεύματος η καλύτερη είναι η Μέση Πολιτεία. Σ' αυτήν η μεσαία τάξη εξασφαλίζει την ισορροπία ανάμεσα στους φτωχούς και στους πλουσίους, με τον καλύτερο τρόπο, αν είναι ισχυρότερη και από τις δυο μαζί άλλες τάξεις πολιτών, ή, τουλάχιστον, αν είναι ισχυρότερη από την κάθε μια τους. Όταν απειλήται σύγκρουση ανάμεσα στις ακραίες τάξεις, αυτή κρατάει το κέντρο του βάρους στη μέση. Ένα Κράτος, όπου επικρατεί η μεσαία τάξη, είναι το σχετικά καλύτερο. Ανάμεσα στους υπηκόους του δεν αναπτύσσεται κανένα κοινωνικό μίσος και κανένα πάθος. Από άποψη Ιδιοκτησίας, είναι όλοι περίπου ίσοι, κι ένα Κράτος στέκεται πιο καλά στα πόδια του με πολίτες ίσους μεταξύ τους. Αντίθετα από τις τάξεις των πλουσίων και των φτωχών, που τις παρασύρουν πιο εύκολα τα πάθη, η μεσαία τάξη κυριαρχείται από τη λογική. Γι' αυτό, θα ήταν ιδεώδες αν όλοι οι πολίτες ανήκαν στη μεσαία τάξη. Ένα τέτοιο Κράτος δεν θα φοβόταν, από μέσα του τουλάχιστον, καμμιάν ανατροπή.

Η ζωή των πολιτών στο ιδανικό Κράτος είναι μια αδιάκοπη άσκηση της αρετής για τα γενικό καλό, πλουτισμένη με πολλές εύκαιρίες για τη χαρά της ομορφιάς. Αλλά ένα τέτοιο αστικό Κράτος, όπως το περιγράφει ο Αριστοτέλης, δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς τη σωστή αγωγή, που, όπως είπαμε, αποτελεί τον δεύτερο κύριο δρόμο για την πραγματοποίηση του σκοπού του Κράτους. Έτσι, η αγωγή της νεολαίας είναι υπόθεση του Κράτους. Πρέπει, λοιπόν, ο νομοθέτης να δώσει ιδιαίτερη προσοχή σ' αυτήν. Κάθε αγωγή πρέπει να γίνεται με γνώμονα το Κράτος. Αυτό σημαίνει, ότι ήδη τα παιδιά πρέπει να μορφώνονται ως αυριανά μέλη του Κράτους.

Κι επειδή ο σκοπός του Κράτους είναι ενιαίος, ενιαία πρέπει να είναι και η αγωγή. Γι' αυτό τον λόγο, η εκπαίδευση δεν επιτρέπεται να είναι στα χέρια ιδιωτών, αλλά μόνο στα χέρια του Κράτους.

Η διδασκαλία δεν πρέπει να προσφέρει μόνο αναγκαίες και χρήσιμες γνώσεις. Πρέπει και να εθίζει στη χαρά της ωραίου και του καλού. Ο αυριανός πολίτης πρέπει να προετοιμάζεται και να εθίζεται για τις πράξεις της αρετής. Σ' αυτό ακριβώς το σημείο πρέπει να εντοπίζεται το μεγαλύτερο ενδιαφέρον του Κράτους. Και ο Αριστοτέλης, ως γνήσιος Έλληνας, έχει για ιδανικό του ένα πνεύμα γεμάτο υγεία μέσα σε ένα σώμα γεμάτο υγεία. Γι' αυτό δίνει μεγάλη σημασία και στη Γυμναστική. Τέλος, για την ψυχο-πνευματική υγεία, τονίζει τη σημασία της Μουσικής.

6.Η Ηθική φιλοσοφία του Αριστοτέλη έχει δυο εξελικτικά στάδια.

Το πρώτο, που το βλέπουμε στα *Ηθικά Ευδήμεια*, απηχεί ακόμη την πλατωνική Ηθική, δηλ. φανερώνει την μεταφυσική θεμελίωση της ηθικότητας. Το δεύτερο που το βλέπουμε στα *Ηθικά Νικομάχεια*, αντιπροσωπεύει την ώριμη δημιουργία του Αριστοτέλη και την τέλεια απομάκρυνσή του από την πλατωνική σφαίρα, επομένως και την παραίτησή του από την προσπάθεια να θεμελιώσει μεταφυσικά την ηθικότητα. Έδώ θα αρκεσθούμε μόνο στο να παρουσιάσουμε το δεύτερο στάδιο.

Η παραίτηση από την προσπάθεια να θεμελιωθή μεταφυσικά η Ηθική είναι ένα γεγονός με απόλυτη σημασία. Ο Αριστοτέλης συμμαρτυρεί τη βασική πεποίθηση, που κυριαρχεί σε ολόκληρη την αρχαία φιλοσοφία ότι είναι στο χέρι του ανθρώπου να είναι ευτυχισμένος ή όχι. Γιατί στο χέρι του είναι να είναι καλός ή κακός, ή να κατακτήσει την αρετή ή όχι. Και ακολουθεί το δεύτερο απόλυτο σημείο της αριστοτελικής Ηθικής. Κύριο θέμα της Ηθικής, τελικός σκοπός της, δεν είναι να γνωρίζουμε την αρετή, αλλά να είμαστε ηθικοί. Πρόκειται για την ηθική ενέργεια, για την ηθική πράξη, για την ηθική ζωή. Η αρετή δεν είναι γνώση, είναι πράξη. Κι από την πράξη εξαρτάται η ευτυχία ή η δυστυχία του ανθρώπου.

Η ευτυχία είναι ο τελικός σκοπός σε κάθε ανθρώπινη προσπάθεια και πράξη.

- Για να ξεκαθαρίσει το περιεχόμενο της ευτυχίας, ο Αριστοτέλης διακρίνει τρεις βασικούς τύπους ζωής.
- Η πρώτη είναι η ζωή των απολαύσεων (βίος α π ο λ α υ σ τ ι κ ό ς). Αυτή είναι το ιδανικό της, μάζας.
- Η δεύτερη είναι η ζωή της αρετής (βίος πολιτικός).
- Η τρίτη είναι η ζωή της καθαρής θεωρίας (βίος θεωρητικός). Αυτή είναι και το ιδανικό του Αριστοτέλη.

Η ευτυχία είναι ενέργεια. Ενέργεια της ψυχής σύμφωνα με το λογικό, ενέργεια της ψυχής σύμφωνα με την αρετή. Γι' αυτό τα παιδιά και τα ζώα δεν μπορούν να είναι πραγματικά ευτυχισμένα, γιατί τους λείπει το λογικό. Λογικό και ενέργεια είναι δυο ακρογωνιαίοι λίθοι της αριστοτελικής Ηθικής.

Αλλά πώς μπορούμε να πετύχουμε την ευτυχία, δηλ. την αρετή; Χρειάζεται διδαχή και επιμέλεια. Και τι είναι αρετή; Είναι μια ορισμένη, μόνιμη δεξιότητα της Ψυχής. Εδώ ακριβώς φανερώνεται η τεράστια σημασία του εθισμού. Γιατί, στη βάση τους όλα εξαρτώνται από τη συνήθεια. Όλα εξαρτώνται από το πώς θα συνηθίσουμε στα πρώτα μας χρόνια. Γιατί, από τη φύση δεν είμαστε ούτε καλοί ούτε κακοί. Κι εδώ παρουσιάζεται πια η βασική σημασία, που έχει μια σωστή αγωγή.

Ο Αριστοτέλης γνωρίζει ακόμη την προαίρεση. Αυτή είναι το αποτέλεσμα της σκέψεως μπροστά σε διάφορες δυνατότητες. Αλλά μέσα στην προαίρεση διακρίνει και το στοιχείο της αποφάσεως, δηλ. ένα στοιχείο καθαρά βουλευτικό. Κι αυτό το στοιχείο εξαρτάται μόνο από μας. Γι' αυτό ο Αριστοτέλης πιστεύει ότι ο άνθρωπος είναι η αρχή και ο δημιουργός των πράξεών του. Κι αφού είναι έτσι, είναι στο χέρι του ανθρώπου να γίνη καλός η κακός. Κακός γίνεται ο άνθρωπος μόνο με την πορεία ζωής που ο ίδιος θα διαλέξη. Αντίθετα, το αν θα μείνη πάντα κακός δεν εξαρτάται πια από τον ίδιο, γιατί είναι δεμένος και με τη συνήθεια, που τελικά καταντά να του γίνη μέτρο ζωής. Έτσι, ο Αριστοτέλης διατυπώνει την τελική του θέση πάνω στην Ηθική: ο άνθρωπος είναι ολότελα υπεύθυνος για τις πράξεις του και για τους τρόπους του. Κι αυτό, επειδή με τη λογική του, έχει στην εξουσία του τη βούλησή του.

Τελειώνοντας, πρέπει ακόμη να πούμε ότι ο Αριστοτέλης ξεχωρίζει την ηδονή των αισθήσεων από την πνευματική ηδονή και ότι την πρώτη τη θεωρεί κοινή και για τα

ζώα και για τον άνθρωπο. Όπως βλέπουμε, η Ηθική του Αριστοτέλη, δεν είναι καθόλου ατομικιστική. Γι' αυτήν, οι βάσεις της ηθικότητας βρίσκονται μέσα στην ουσία του ανθρώπου και όχι μέσα σε μια μεταφυσική αρχή.

7. Η Αισθητική. Ο Αριστοτέλης, μαζί με τόσους άλλους τίτλους, κρατάει δίκαια και τον τίτλο του πρώτου συστηματικού μελετητή του λόγου. Από τα πολλά βιβλία του, τα σχετικά με τα ποικίλα είδη του λόγου, σώθηκαν μόνο η Ρητορική Τέχνη και το μισό από το Περί Ποιητικής. Η Ρητορική Τέχνη, όπως την ορίζει, είναι η ικανότητα να ανακαλύπτει κανείς σε κάθε σημείο του λόγου το πιο πειστικό στοιχείο. Στο έργο αυτό ο Σταγίριτης Φιλόσοφος πραγματεύεται την απόδειξη, που πρέπει να φέρει ο ομιλητής στην ουσία της και στους ρητορικούς της τύπους. Πραγματεύεται επίσης τους νόμους του ύφους και τα μέρη του λόγου από την άποψη της Γραμματικής. Με την πραγματεία αυτή είναι δεμένες κι ένα πλήθος ψυχολογικές παρατηρήσεις πάνω στα πάθη και τις διάφορες ηλικίες της ζωής. Τέλος, στο έργο αυτό του Αριστοτέλη, βλέπουμε την αναίρεση διαφόρων σχετικών ιδεών της Σοφιστικής, του Πλάτωνα και του Ισοκράτη.

Η εικόνα που μπορούμε να συνθέσουμε από τα διδάγματα του Αριστοτέλη για την ποίηση δεν είναι ολοκληρωμένη, γιατί το έργο του Περί ποιητών και το άλλο μισό του Περί ποιητικής δεν έφθασαν στα χέρια μας. Από το τελευταίο σώθηκε μόνο το μέρος που πραγματεύεται το Έπος και την Τραγωδία. Ευτυχώς, οι σκέψεις που εκφράζονται μέσα σ' αυτό το μέρος έχουν τόση πληρότητα και τόση καθαρότητα, ώστε να μας βοηθούν και για ευρύτερη θεώρηση της Αισθητικής του. Κατά Αριστοτέλη η Τέχνη εξηγείται ως μίμηση. Η αιώνια ιδέα όμως δεν δίνει το μέτρο της καλλιτεχνικής δημιουργίας για τον Σταγίριτη που η ματιά του είναι προσηλωμένη μόνον στον αισθητό Κόσμο.

Ο καλλιτέχνης μιμείται πράξεις και χαρακτήρες. Δεν είναι, μάλιστα, υποχρεωμένος να αφηγηθή αυτό που πραγματικά έγινε αλλά πως αυτό θα μπορούσε να γίνη, πως θα ήταν ενδεχόμενο, η πώς θα ήταν αναγκαίο να γίνη. Τον ποιητή δεν τον ξεχωρίζουμε από τον ιστοριογράφο με το μέτρο του στίχου. Θα μπορούσαμε, πολύ εύκολα να κάνουμε τον Ηρόδοτο στίχους, χωρίς να πάψω να είναι ιστορική έκθεση. Η διαφορά βρίσκεται μόνο στο ότι ο ένας αφηγείται το γεγονός όπως έγινε κι ο άλλος όπως θα μπορούσε να γίνη. Γι' αυτό τον λόγο η Ποίηση είναι πιο φιλοσοφημένη και πιο πολύτιμη εκδίβλωση του πνεύματος από την Ιστορία: γιατί η πρώτη παριστάνει το γενικό στην ανθρώπινη μοίρα, ενώ η δεύτερη μόνο το ειδικό.

Ο περίφημος ορισμός του Αριστοτέλη για την Τραγωδία στηρίζεται ακριβώς πάνω στις βασικές γραμμές της θεωρίας του για τη μίμηση. Η Τραγωδία είναι η μίμηση μιας σοβαρής και ολοκληρωμένης πράξεως με την ανάλογη έκταση. Είναι διατυπωμένη με λόγο καλλιτεχνικό και με χωριστή τεχνοτροπία για τα διάφορα μέρη της. Η διεξαγωγή της έχει δράση και όχι μόνο απαγγελία. Προς το τέλος της, προξενεί, με τον έλεο και το φόβο, την κάθαρση των παθημάτων που φανέρωσε η πράξη. *(Ἔστιν οὖν τραγωδία μίμησις πράξεως σπουδαίας και τελείας, μέγεθος εχούσης, ηδυσμένω λόγῳ, χωρίς εκάστου των ειδών εν τοις μορίοις, δρώντων, και*

ού δι' απαγγελίας, δια ελέου και φόβου περαίνουσα την των τοιούτων παθημάτων κάθαρσιν).

Η αντίληψη του Αριστοτέλη για την επίδραση της τραγικής τέχνης είναι διαφορετική από εκείνην του Γοργία και του Πλάτωνα. Τη συγκίνηση, που μας προξενεί η παράσταση μιας τραγωδίας, την παρομοιάζει με την θεραπευτική αγωγή. Μια τραγωδία βγάζει στο φώς εκείνα τα πάθη της ψυχής μας που αναφέρονται στο περιεχόμενό της και τα καθαρίζει, δηλ. καθαρίζει την ψυχή μας ως προς αυτά τα πάθη. Τέλος, ο Αριστοτέλης, πραγματεύεται την ουσία της Τραγωδίας, μέσα στην ιστορία της, και τα έξι σημεία της. Τον μύθο, τους χαρακτήρες, το περιεχόμενο, το ύφος, το τραγούδι και τη σκηνική παρουσίαση.

Η Περιπατητική σχολή

Οι διάδοχοι του Αριστοτέλη στον Περίπατο έδειξαν περισσότερο ενδιαφέρον για την καλλιέργεια των ειδικών επιστημών.

Ο Θεόφραστος, που κράτησε τη διεύθυνση της Σχολής από τη χρονιά που πέθανε ο Ιδρυτής της (322) ως το 288, είχε μία πλούσια επιστημονική και λογοτεχνική παραγωγή. Με την επιτυχημένη επίσης διδακτική του δράση κράτησε τη στάθμη της Σχολής στην ακμή της. Κλασσικές στο είδος τους είναι οι βοτανολογικές του εργασίες. Από την περιοχή της Ιστορίας των Επιστημών, μας έδωσε ένα μεγάλο έργο, που έχει τίτλο Φυσικών δίκαι. Είναι μια Ιστορία της ελληνικής φυσικής και μεταφυσικής φιλοσοφίας από τις αρχές της ως τον Πλάτωνα.

Ο Εύδημος, συμμαθητής του Θεοφράστου, έγραψε μίαν ιστορία των Μαθηματικών και της Αστρονομίας.

Ο Μένων πάλι, μίαν ιστορία της Ιατρικής. Αξιοπρόσεκτο είναι ότι πολλοί περιπατητικοί, και κυρίως ο Δικαίαρχος ο Μεσσήνιος και ο Αριστόξενος, ο μεγάλος θεωρητικός και ιστορικός της ελληνικής Μουσικής, ξανάφεραν στο προσκήνιο μια θεωρία των Πυθαγορείων, που την είχε ήδη πολεμήσει ο Πλάτων: ότι η ψυχή είναι αρμονία. Η διαφορά των Περιπατητικών σ' αυτό το θέμα είναι μόνο ότι πιστεύουν, πώς μετά το θάνατο του σώματος η αρμονία αυτή διαλύεται. Ο Δικαίαρχος μάλιστα εννοούσε την αρμονία - ψυχή ως αρμονική ανάμειξη των τεσσάρων στοιχείων του σώματος.

Αλλά ο πιο αυθυπόστατος και πιο επιστημονικός νους της Περιπατητικής Σχολής ήταν ο Στράτων ο Λαμψακηνός, διάδοχος του Θεοφράστου στη διεύθυνσή του, Αυτός μας έδωσε καινούργια πράγμα τα στον τομέα της ειδικής Φυσικής. Ο αέρας, σύμφωνα με τη θεωρία του Στράτων, αποτελείται από σωματίδια που γεμίζουν κάθε χώρο κενό για τα μάτια του κοινού ανθρώπου. Σε κάθε πίεση μάλιστα μας προβάλλει και αντίσταση. Σε συνάφεια μ' αυτή τη θέση του, ο Στράτων αναπτύσσει και μια νέα διδασκαλία για τη σύνθεση των σωμάτων: όλα τα σώματα, με εξαίρεση μοναδική το διαμάντι, έχουν μέσα τους κενά σε ανεπαίσθητα μικρές διαστάσεις.

Αντίθετα από τους Ατομικούς, ο Στράτων δέχεται μέσα στον Κόσμο των σωμάτων δυνάμεις, που είναι σαν υποκείμενα της ύλης και προσδιορίζουν τις βασικές της

ιδιότητες. Η φυσική θεωρία του, όπως και εκείνη όλων των αρχαιοτέρων Περιπατητικών, έχει δυναμικό χαρακτήρα η, πιο σωστά, είναι μια σύνθεση από μηχανιστικές και δυναμικές αρχές. Τη διδασκαλία του Αριστοτέλη για τον Αίθέρα, και μαζί μ' αυτήν και ολόκληρη τη δυαρχική Κοσμολογία του, φαίνεται να την έχει αρνηθεί ο Στράτων, αφού εξηγεί ότι η ουσία του ουράνιου θόλου είναι πύρινη. Ο ισχυρισμός του επίσης ότι τα άστρα παίρνουν το φως τους από τον ήλιο, δείχνει ότι δεν δέχεται τη γνώμη του Πλάτωνα, του Αριστοτέλη και των πιο πολλών Ελλήνων φιλοσόφων, που παρουσίαζε τα ουράνια, σώματα ως έμψυχα, λογικά και θεία όντα. Αλλά η απόλυτη διαφορά ανάμεσα στις κοσμοθεωρίες του Αριστοτέλη και του Στράτωνα βρίσκεται στο ότι ο δεύτερος έχει απορρίψει το βασικό αριστοτελικό δόγμα για την πρώτη κινητική αιτία και δέχεται τη φύση ως δημιουργική και σύμφυτη με την ύλη πρώτη δύναμη. Με αυτή τη θέση αρνείται ριζικά κάθε ανθρωπομορφική και τελεολογική θεώρηση της φύσεως. Το κύριο γνώρισμα λοιπόν της Φυσικής του Στράτωνα είναι ότι τους αρχικούς παράγοντες για κάθε γέννηση και φθορά τους βλέπει, όχι υπερ-βατικά, αλλά συμ-βατικά.

Η Ψυχολογία του Στράτωνα επίσης είναι σύμφωνη με τη Φυσική του. Αντίθετα από τους προδρόμους του, αυτός υποστηρίζει την ενότητα της ψυχής. Αυτό μας το δείχνει άμεσα και η αντίληψή του για τη σχέση ανάμεσα στην αίσθηση και στη νόηση: αίσθηση χωρίς νόηση είναι αδύνατη. Η ψυχή είναι σύμφυτη με το σώμα του ζώου και του ανθρώπου. Για τον Στράτωνα, δεν μπορεί να γίνη λόγος σχετικά με μιαν ύπαρξη της ψυχής πριν από τη γέννηση και μετά το θάνατο του σώματος.

Ο Στράτων μπορεί να χαρακτηρισθή ως ενιστής, πάνω σε ολότελα εμπειρική βάση, και ταυτόχρονα ως φυσικός επιστήμων, με τη νεώτερη σημασία του όρου.

Στην Αττική, και μετά τους κλασσικούς χρόνους, δεν σταμάτησε η έντονη φιλοσοφική ζωή και έρευνα. Πλάι στις Σχολές, που ίδρυσαν ο Πλάτων και ο Αριστοτέλης, προστέθηκαν κι άλλες. Ήλθε η Στωική Φιλοσοφία, η Επικουρική και άλλα ρεύματα. Όλα βρήκαν ένα χώρο οικείο μέσα στην πόλη της Αθήνας. Και άνθισαν. Και συνέχισαν τη ζωή τους, παλιά και νέα ρεύματα μαζί, με φιλία η έχθρα ανάμεσά τους, ως τα τελευταία χρόνια του αρχαίου πολιτισμού. Και δεν έπαψε ποτέ η Αθήνα να ακτινοβολή πλούσιο το φως της γνώσεως. Όμως τέτοιο φως, σαν αυτό που άστραψε γύρω της στα χρόνια του Σωκράτη, του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη, δεν ξαναείδε ποτέ ο κόσμος.

ΗΘΙΚΩΝ ΝΙΚΟΜΑΧΕΙΩΝ Α.

ΠΑΣΑ τέχνη καὶ πᾶσα μέθοδος, ὁμοίως ^a δὲ πράξις τε καὶ προαίρεσις, ἀγαθοῦ τινὸς ἐφίεσθαι δοκεῖ· διὸ καλῶς ἀπεφάνησαντο τὰγαθόν, οὐ πάντ' ἐφίεται. Διαφορὰ δέ ^b τις φαίνεται τῶν τελῶν· τὰ μὲν ^c γὰρ εἰσιν ἐνεργεῖαι, τὰ δὲ ^d παρ' αὐτὰς ἔργα τινά. Ὡς δ' εἰσὶ τέλη τινὰ παρὰ τὰς πράξεις, ἐν τοῦτοις βελτίω πέφυκε τῶν ἐνεργειῶν τὰ ἔργα. Πολλῶν ^e δὲ πράξεων οὐσῶν καὶ τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν πολλὰ γίνονται· καὶ τὰ τέλη· ἰατρικῆς μὲν ^f γὰρ ὑγίεια, ^g ναυπηγικῆς δὲ πλοῖον, στρατηγικῆς δὲ ^h νίκη, οἰκονομικῆς δὲ πλοῦτος. Ὅσαι ⁱ δ' εἰσὶ τῶν τοιούτων ὑπὸ μίαν τινὰ δύναμιν, καθάπερ ὑπὸ τὴν ἰππικὴν ^k ἢ ^l χαλινοποικὴν καὶ ὅσαι ^m ἄλλαι τῶν ἰππικῶν ὀργάνων εἰσὶν· ⁿ αὕτη δὲ καὶ πᾶσα πολεμικὴ πράξις ὑπὸ τὴν στρατηγικὴν· ^o τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον ἄλλαι ὑφ' ἑτέρας· ἐν ἀπάσαις ^p δὲ τὰ τῶν ἀρχιτεκτονικῶν τέλη πάντων ^q ἐστὶν αἰρετώτερα τῶν ὑπ' αὐτά· τούτων γὰρ χάριν ^r κακεῖνα διώκεται. Διαφέρει δ' οὐδὲν τὰς ἐνεργείας αὐτὰς εἶναι τὰ τέλη ^s τῶν πράξεων ἢ παρὰ ταύτας ἄλλο τι, καθάπερ ἐπὶ τῶν λεχθεισῶν ἐπιστημῶν. Εἰ ^t δὲ τι τέλος ἐστὶ τῶν πρακτῶν (2) ^u δὲ αὐτὸ ^v βουλόμεθα, τᾶλλα δὲ διὰ τοῦτο, καὶ μὴ πάντα δι' ἕτερον αἰρούμεθα (πρόεισι γὰρ ^w οὔτω γ' εἰς ἄπειρον, ὅστ' εἶναι κενὴν καὶ ματαίαν τὴν ὄρεξιν), δηλον ὡς τοῦτ' ἂν εἴη τὰγαθόν καὶ ^x τὸ ἄριστον. Ἄρ' οὖν καὶ πρὸς τὸν βίον

Codices H^a, K^b, L^b, M^b, N^b, O^b.

^a δέ] δὲ καὶ H^a, M^b, N^b, O^b. ^b τις om. M^b. ^c γὰρ αὐτῶν εἰσὶν M^b. ^d παρὰ ταύτας corr. K^b. ^e δὲ L^b. ^f καὶ om. K^b, M^b, N^b, et pr. H^a. ^g γὰρ om. M^b, O^b. ^h ναυτικῆς H^a. ⁱ νικαὶ L^b. ^k ἢ add. L^b. ^l χαλινοποιικῆς H^a, L^b, M^b, N^b, O^b. ^m ἄλλαι τῶν τῶν ἄλλων L^b. ⁿ αὐταὶ M^b. ^o τὸν] κατὰ τὸν K^b, M^b. ^p δὲ M^b. ^q εἰσὶν L^b, N^b. ^r ὑφ' αὐτά H^a, L^b, M^b, N^b, O^b. ^s κείνα L^b. ^t δὲ H^a. ^u αἰρούμεθα L^b. ^w οὔτως εἰς L^b, M^b, N^b, O^b. ^x τὸ om. M^b.

VOL. IX.

B

Η πρώτη σελίδα των Ηθικῶν Νικομαχείων, ἔκδοσις Becker (1837)